

## § 46. ГЕРОЇЧНІ МІФИ

1. Пригадайте суспільні міфи, що побутували у радянському суспільстві (§ 45).
  2. Ознайомтеся із двома підбірками документів про офіційних радянських героїв: 1) Павлика Морозова (джерела 242–249); 2) Олексія Стаханова (250–256).
  3. Напишіть есе на тему «Радянські герої: міфи та реальність». Обговоріть план есе в класі. Зверніть увагу на слова популярної радянської пісні з відомого фільму 1934 р. «Веселі хлопці»: «Коли країна накаже бути героєм, у нас героєм стає кожний».
- Деякі дослідники вважають, що «система потребувала героїв, адже через їхній подвиг вона возвеличувала себе». Як ви розумієте ці висловлювання?
4. Як ви вважаєте, чи були подібні міфи в інших країнах? Поясніть свою думку.



### 242 Газетне повідомлення Звіряче вбивство двох піонерів

У селі Герасимівці, Тавдинського району на Уралі, зграя куркулів убила двох піонерів братів Морозових: Павла 14 років і Федора 9 років.

Убивство піонерів здійснено на ґрунті класової помсти. Активісти піонери Павло і Федір розкрили і викрили куркульську зграю, яка проводила в сільраді шкідницьку роботу, спрямовану на зрив усіх заходів, що здійснювала партія і радянська влада. Їх навіть не зупинило те, що вони викрили контрреволюційну діяльність свого батька, голови ради.

Куркулі всіляко залякували піонерів Морозових. Павла вони змушували вийти з піонерорганізації, загрожуючи йому вбивством.

Однак Морозови у відповідь на це стали ще упертіше викривати всі витівки куркулів.

Тоді куркульська зграя виконала свої погрози. 3 вересня, коли піонери Морозови поверталися вранці додому з лісу, їх зустріли куркулі і вбили. Павлові нанесли 9 ножових ран у груди, а Федорові – 3.

Дев'ятьох убивць-куркулів затримано й у найближчі дні почнеться показовий процес...

Пионерская правда. – 2 октября 1932 г.

#### Куркулі на лаві підсудних. Суд над убивцями Павлика Морозова

Тавда, 25. Сьогодні в Тавді у клубі ім. Сталіна розпочався суд над убивцями піонера Морозова та його брата. На лаві підсудних – 5 чоловік: Морозов Сергій – дід Павлика, Морозо-

ва Ксенія – бабуся, Морозов Данило – двоюрідний брат та куркулі Кулуканов і Симін.

До початку суду відбулася небувала досі демонстрація піонерів та школярів. У ній взяло участь близько тисячі дітей. У гаслах та виступах на мітингу піонери заявили: «Наша відповідь куркулям – 100-відсоткова успішність»...

Пионерская правда. – 27 ноября 1932 г.

#### Ніякої пощади класовому ворогу

Суд виніс вирок – розстріляти: куркуля Кулуканова – організатора та натхненника вбивства. Морозова Сергія – діда Павлика, Морозова Данила – двоюрідного брата Павлика – безпосередніх убивць та Морозову Ксенію – бабуся Павлика – співучасницю вбивства.

Пионерская правда. – 5 декабря 1932 г.

### 243 Погляд дослідника

В сім'ї Морозових це був банальний побутовий конфлікт між подружжям. Батько, Трохим Морозов, пішов із сім'ї. Мати, прагнучи повернути батька в сім'ю, покарати його, підштовхнула сина зрадити батька. Красномовними є свідчення вчительки З. Кабіної: «Якби Трохим не пішов із сім'ї, не було б доносу, ні вбивства, і героїзму Павлика нізвідки взятися...»

Механізм міфотворчості цілеспрямовано перетворив учасників сімейної драми в політичних противників: одного – в посібника куркулів, а іншого – в піонера, що стояв на стороні інтересів нової революційної влади.

Цей сюжет одразу ж з'явився у всіх шкільних підручниках, масі пропагандистських видань, посібниках із виховної роботи для вчителів. А насправді, ні Трохим Морозов не був куркулем (він був головою сільради), ні Павлик Морозов не був піонером. Не було й самого факту викриття саме Павликом Морозовим «злочину батька». На суді, де звинувачували Т. Морозова у фальсифікації довідок (а ці довідки дозволяли репресованим «куркулям» повертатися у рідні місця), показання проти нього давала його дружина. Суддя ж логічно зупинив Павлика Морозова: «Ти маленький, посиди поки що». Факти свідчать, що ніяких піонерів, ніякого піонерського загону в селі в той час не було. Він був утворений значно пізніше приїжджими представниками обкому комсомолу. Не був Павлик Морозов не тільки піонером, а й навіть школярем у звичному розумінні. В першому класі він вчився у 13-річному віці. Ледве навчився читати. Був слабкий, хворів, у розумовому відношенні недорозвинутий.

Удод О. Історія в дзеркалі аксіології. – К., 2000. – С. 201–202.

## 244 Погляд дослідника

Павлик Морозов, легендарний піонер, що доніс владі на свого батька, який нібито ховав зерно, і потім був убитий озлобленими родичами, також входив у 1937 р. до списку героїв радянської молоді. Для багатьох молодих людей 1930-х рр. він був справжнім героєм, який символізував юну відвагу, готовність до самопожертви і протест проти несправедливої влади – чи то була влада батьків чи інших дорослих.

У п'єсі «Донощик», яку написано в середині 1930-х рр. для Московського дитячого театру Наталії Сац, розвивалася та сама тема. Моральна ідея «Донощика», судячи з рецензій на постановку Дитячого театру, була такою ж, що й в американському фільмі «У порту», який знято десять років по тому, в якому герой приймає болісне рішення – донести на банду, яка господарювала в доках (серед них і на своїх родичів та друзів). В обох випадках донос представлено важким, навіть героїчним вчинком, тому що донести – означає діяти в ім'я широкого й абстрактного поняття суспільного блага.

Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм... – С. 99.

## 245

### Погляд сучасника

З поеми В. Вітковського «Павло Морозов», видрукуваної в № 12 журналу «Червоний шлях» за 1935 р.

#### Фрагмент виступу літературного Павлика на суді над батьком:

...Ще й кажуть: батько він мені!  
 Ще й кажуть: рідна кров!  
 Не смійте!  
 Ворожу тінь його з ланів  
 Гарячим виром праці змийте!  
 О, скільки сили і краси!  
 Нове життя збуєє виром...  
*І фінал:*  
 Від всіх просив  
 Старий чабан:  
 – Читайте вирок!

«Поставити пам'ятник герою-піонеру Павлу Морозову, який був забитий родичами своїми за те, що, зрозумівши шкідницьку діяльність рідних по крові, він віддав перевагу інтересам трудового народу перед родинністю».

*Максим Горький. Епіграф до поеми.*

Цит. за: Дзюба І. Пастка. – С. 103.

## 246



Дайте назву цьому фото

247



Скульптура Павлика Морозова

248

### Погляд сучасника

2 березня один з учнів неповної середньої школи с. Дягови Менського району доніс на перерві комсorghу Дзюндику, що в грудні минулого року цеглину в вікно учителеві Ілляшу (винуватця тоді не знайшли) побурив Максименко Левко. Комсорг одразу побіг до директора Дзюби. Оскільки навчання проводило-

ся в другу зміну, розбірку почали десь о 8-й вечора. Викликали батька, також голову сільради Бурка. Левкові сказали: «Терорист? Мабуть, хотів убити директора і комсorghа? Матеріал передаємо в НКВС, сидітимеш два роки». Батько тут же сіпнув сина за вухо, дав ляпаса і наказав зачекати його в коридорі. Коли син вийшов, взявся слізно благати: вибачте на перший раз, він більше не буде, я вам підписку дам, тільки не передавайте в НКВС. Ті твердо стояли на своєму, вже й акта склали. 14-річний Левко, знаючи, що тепер і батькам буде лихо, вийшов до шкільної вбиральні і там накинув собі на шию зашморг. Знайшли його тільки вранці, бо думали, що десь ховається. По селу пішов гомін: хлопець не винуватий, його просто зацькували, бо в сім'ї його виховували правильно – не били, дисципліну він не порушував, поводився добре, не ледарював, мріяв працювати вагарем, влітку заробив 50 трудовнів.

Шкварчук В. На казарменому становищі. – С. 120–121.

249

### Газетне повідомлення

#### Лист матері

Я маю дві дочки – Міну та Олену. Старша, Міна, піонерка, учениця 4-го класу, нечемно поводитьсь вдома. Вона постійно ображає маленьку Оленочку і не слухає батьків.

Вони мають окрему кімнату, окремі ліжка і навіть окремі столи; вони мають багато книжок, багато іграшок. Я і чоловік нічого в дитинстві не мали. Але Міна це не цінує. Вона говорить мені грубощі й нічим не допомагає. Навіть своє ліжко не прибирає. Підмасти підлогу у своїй кімнаті – і то їй лїнь. Взуття своє вона ніколи не чистить, за одягом не стежить; у неї відірвалися майже всі гудзики на пальті, однак вона їх не пришиває.

Прийшовши додому після роботи, я готую їжу, прибираю квартиру, лагоджу дитячу білизну. Мені, нарешті, й почитати хочеться, і на політзаняття піти. Однак Міна відмовляється мені допомогти. Вона навіть лінується намазати для себе масло на хліб, або відрізати шматочок ковбаси, чи налити стакан чаю.

Я впевнена, що в нашій країні є дуже багато гарних дітей, які допомагають своїм матерям. Я хотіла б, щоб такі діти написали, як вони допомагають своїм матерям.

Троп А.В. Город Большое Запорожье.

Пионерская правда. – 3 декабря 1937 г.

250

### Погляд очевидця З інтерв'ю з В.О. Стахановою – дочкою легендарного шахтаря

Знаменитий стахановський рекорд з'явився з ініціативи парторга шахти Костянтина Петрова. З початку 1935 р. шахта «Центральна-Ірміна», що досі була в передовиках, «зашкутильгала на обидві ноги». З тресту погрожували зробити оргвисновки. У міськкомі дивувалися: «Що ж ви, хлопці, у боргах, почин би який придумали...»

У серпні 35-го парторг шахти запропонував забійнику Олексію Стаханову відзначити свято Міжнародного юнацького дня виробничим рекордом.

– Чому на роль передовика-героя було вибрано саме Олексія?

– Один був людиною похилого віку, другий – добре працював, але так само добре й випивав, третій був недостатньо охайним у побуті, четвертий – політично неграмотним... Ідеально за всіма параметрами підійшли батько і Мирон Дюканов. Обоє були ініціативними, молодими, статними, мали відповідну біографію: росіяни, із селян.

Однак усе вирішила бесіда парторга з кандидатами віч-на-віч. Вихідного дня, 30 серпня, о 10 годині вечора гірники спустилися в шахту. Внизу на них уже чекали начальник ділянки і редактор шахтної багатотиражки. Стаханов самотужки рубав вугілля відбійним молотком, який у ті роки здавався чудом технічного прогресу. За ним, щоб уникнути обвалу, зміцнювали сосновими колодами звід шахти двоє робітників-кріпильників, парторг Петров особисто підсвічував лампою вибій. Унизу, на штреку, чергували коногони, що, за спогадами очевидців, одержали авансом по пляшці горілки. За зміну – 5 годин 45 хвилин – Олексій нарубав 102 тонни вугілля при нормі 7 тонн.

– Батько ніколи не приховував, що в лаві в ніч з 30 на 31 серпня з ним були кріпильники Тихін Борисенко та Гаврило Щоголев, – говорить Віолетта Олексіївна. – Я вважаю, що просто вперше розумно організували працю.

– Створення культу стахановців не обурювало інших?

– Вистачало і заздрісників, і саботажників. Тим більше, що незабаром на всіх шахтах бу-

ли виробітки. При цьому зарплата шахтарів залишалася колишньою.

Проте на Олексія Григоровича продовжував литися золотий дощ\*. Здійснилася його заповітна мрія: за встановлений рекорд йому виділили бричку з кучером.

Через багато років письменник Олександр Авдієнко так згадував свою першу зустріч з героєм-передовиком:

– Дорогі гості, – говорить Стаханов, – ласкаво просимо до хати! Моя вона тепер, призначалася головному інженеру, а господарем став забійник Альошка Стаханов... Входимо в дім, який цілком забитий речами, все новеньке, ще не до кінця розпаковане...

– Бачили?! – сміється Стаханов. – Добро ювілейне. З усіх кінців Донбасу подарунки шлють. Як відмовити людям?

В Олексія Григоровича з'явилися гроші – одержував він до 1600 карбованців – і всілякі пільги. У 1936 р. Стаханова прийняли в партію без проходження кандидатського стажу.

«МК в Україні». – 6–13 августа 2003 г.

251

### Офіційний документ

#### З постанови парткому шахти «Центральна-Ірміна» від 31 серпня 1935 р.:

Ухвалили одноголосно:

2) Видати тов. Стаханову премію в розмірі місячного окладу.

3) До 3 вересня надати йому квартиру з числа квартир технічного персоналу, установити в ній телефон.

4) За рахунок шахти обладнати квартиру всім необхідним і м'якими меблями...

8) Оголосити змагання між забійниками на кращого майстра відбійного молотка.

9) а) не пізніше 2 вересня всім ділянкам узагальнити досвід і встановлений рекорд... б) розгорнути змагання на кращого забійника.

10) Вважаємо за необхідне заздалегідь попередити всіх тих, хто спробує звести наклеп на тов. Стаханова і його рекорд як випадковості і вигадку, що парткомом вони будуть вважатися найлютішими ворогами, котрі виступають проти кращих людей шахти, нашої країни...

Правда. – 26 июля 1987 г.

\* У середньому шахтар-стахановець заробляв понад 1600 крб., а рядовий шахтар – 400–500 крб. Середній заробіток у промисловості не перевищував 170 крб. (багато хто заробляв 100–120 крб.), а робітник, який допомагав і котрого зараховували до стахановців, одержував 400 крб.

252

## Погляд дослідника

Стахановські досягнення протрималися всього три дні, потім їх перевершили інші забійники. Кількість стахановців зростала не лише у вугільній промисловості. Сенсаційне повідомлення в пресі вразило людей і надихнуло тисячі робітників і колгоспників. Механізм спрацював.

Коваль А. Бусигін став швидше кувати деталі, машиніст П. Кривоніс – водити потяги, металург М. Мазай – варити сталь, взуттьовик Н. Сметанін – шити взуття, ткалі Євдокія та Марія Виноградови – обслуговувати верстати, скрізь, на всіх рівнях насаджувалися культу і культки. У колгоспах і радгоспах з'явилися свої рекордсмени.

В ударників праці складалася особлива психологія. Вони усвідомлювали значимість своїх трудових зусиль, особливе, героїчне ставлення до праці. Ударники не просто стояли біля верстата чи працювали в полі, вони вважали кожен свій крок певним революційним вчинком.

Жарова Л.Н., Мишина И.А.  
История Отечества. – С. 372.

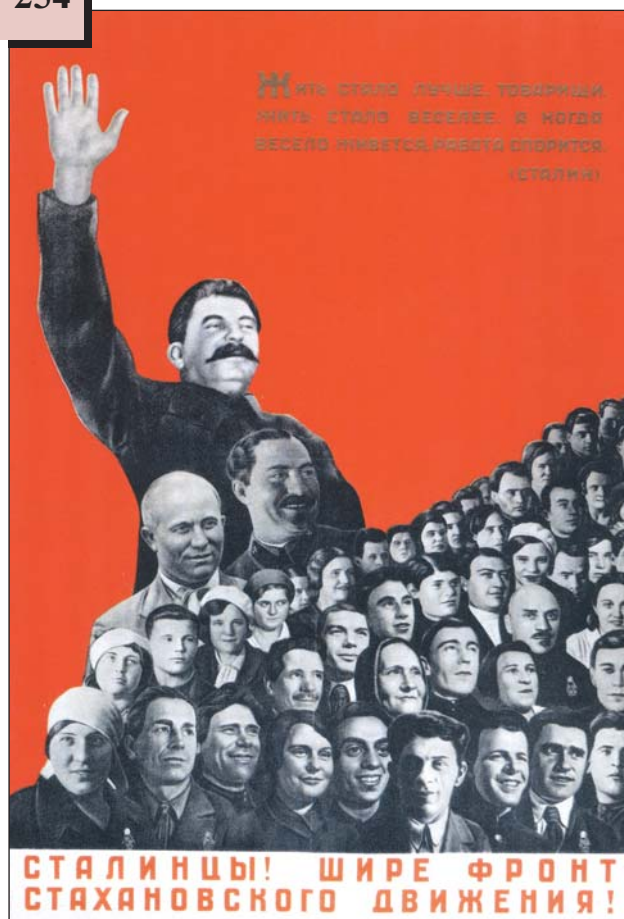
253

В основному це були вихідці із села, здебільшого малокультурні, з низьким рівнем освіти. Як правило, вони нещодавно прийшли на виробництво. Типовим для цього середовища був підсобний робітник середньої кваліфікації. Це були люди з розвинутою мускулатурою, часто спортсмени. Вони не мали таких неодмінних досі для кар'єри «пролетарського походження» та «заслуг у комуністичному русі». Нерідко це були представники маргінальних соціальних груп, що зазнали дискримінації, зокрема, позбавлені будь-яких привілеїв. Серед них були колишні середняки, члени куркульських родин, віруючі, у недавньому минулому люди, що знехтували законом, безпритульні, представники національних меншин. Вони, як правило, були молоді. Переважна більшість стахановців не перебувала в Комуністичній партії. Їхня політизованість не відрізнялася глибиною, а політична свідомість зводилася до афектованої віри в Сталіна як вождя.

Майер Р. О чудесах и чудовищах. Стахановское движение и сталинизм // Отечественная история. – 1993. – № 3. – С. 61.

254

## Мовою плаката



Радянський плакат 1930-х рр. «Сталінці! Ширше фронт стахановського руху!»

255

## Погляд учасника подій

З виступу на комсомольському форумі знаменитої стахановки-буряківниці Марії Демченко

Ми всі свою роботу побудували за стахановським методом, по-сталінськи. Усе, чого ми домоглися, доводить те, що ми зрозуміли, як треба працювати... партія вчить нас працювати по-сталінськи.

Товариш Сталін піклується про нас як рідний батько; ми його палко і сильно любимо.

Ми його любимо за те, що він нас вчить, як жити, він нас вчить працювати по-стахановськи, відкриває перед нами широку дорогу, захищає нас від ворогів.

Жарова Л.Н., Мишина И.А. История Отечества. – С. 372.

256



Святковий обід ударників заводу ім. Петровського. Дніпропетровськ, 1936 р.

## § 47. ТВОРЕННЯ НОВОЇ ЛЮДИНИ

257

### Офіційний документ З висловлювань А. Гітлера

У кого в руках молодь, у того в руках і майбутнє. Я розпочинаю з молоді. Ми, ті, хто старі, – відпрацьований матеріал. Ми прогнили до самих кісток. Але моя чудова молодь! Чи є де-небудь у світі ще така прекрасна молодь? Погляньте на цих юнаків і підлітків! Який матеріал! З ними я зможу створити новий світ!

Це – героїчне покоління молоді, з якої вийде творець, людина-бог... Усяка освіта в національній державі має бути спрямована передусім не на те, щоб набивати учня нікчемними знаннями, а на створення здорового тіла... Мозок молоді не повинен заповнюватися науковими знаннями... Нова молодь, подібно до тієї, що була в давній Спарті, має бути мужньою та сильною. Ідеальна держава повинна базуватися на двох основних освітніх ідеях. По-перше, треба запалити вогонь у серці молоді і впровадити в її розум поняття раси. По-друге, німецька молодь має бути готовою до війни, навченою або перемогти, або вмерти. Кінцева мета освіти – сформувати громадян, які усвідомлюватимуть славу країни й будуть фанатично віддані національній ідеї.

Цит. за: Енциклопедія Третього рейха.  
<http://www.fact400ru./mif/reich/index128.htm>

258

### Погляд дослідника

Фашисти домагалися «єдності політичної віри всіх індивідів»: «Хто не думає і не вірить, як думають і вірять відповідно до фашистської думки і віри, той ставить себе поза державою». Це досягалося різноманітними засобами, насамперед включенням людини в одну з численних фашистських організацій. Під контролем фашистської партії (кількість членів – 2 млн чоловік) працювала безліч організацій, що охоплювала понад 10 млн італійців, і це без профспілок! Фактично кожен другий опинявся під жорстким контролем. Діти від 8 до 18 років об'єднувалися в масову організацію «Баліла» (сюди входили навіть «Маленькі та юні італійки»), «Молоді фашисти» до 21 року, потім армія і міліція національної безпеки. Головним гаслом було: «Вірити, коритися, боротися!»

Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 372.

259

### Погляд дослідника

Із самого раннього дитинства німці підпадали під опіку держави: підлітки 10–14 років вступали в «Юнгфольк». Згодом хлопці переходили до «Гітлерюгенд», а дівчата – у «Союз німецьких дівчат». Членами цих союзів